

در کتابخانه‌های جهان احیاء علوم الدین و سرگذشت شماره

کرم‌علی صفایی

نسخه‌شناسی احیاء علوم الدین

GAL^۲ با شماره ۲۵؛ ابن خلکان^۳ ۲۵۴/۳ (این کتاب از نفیس‌ترین و جامع‌ترین کتاب‌هاست)؛ المنتقد من الضلال (ص ۱۳۴ - دمشق سال ۱۹۳۴)؛ سُبکی^۴ ۱۱۶/۴؛ ابن العماد^۵ ۱۳/۴؛ المرتضی،^۶ ج ۱، صص ۲۷-۴۱ (با شماره ۱). غزالی هم در بیشتر آثار خود به این کتاب ارجاع داده است؛ از جمله: القسطاس المستقیم، ص ۵ (قاهره ۱۳۱۸ هـ).

نیز رک:

H. Bauer: *Zum Titel und zur Abfassung von Ghazâlî's Ihyâ*, in *Der Islam*, IV. 160- (1913), pp. 159

نسخه‌های خطی^۶

(۱) برلین ۱۷۰۶/۱۶۷۹

(۲) وین ۱۶۵۶

بی‌شک بحث در باره کتابی در حد و اندازه احیاء علوم الدین ابعاد و زوایای متعددی دارد و پرداختن به هر یک از آن‌ها می‌تواند روشن‌گر و یاری‌گر باشد؛ طوری که اگر نکته مبهم یا ناگفته‌ای در آن باشد، روشن شود و اگر در فهم یک نکته یا موضوع به یکی از این کوشش‌ها نیاز باشد، به یاری یافته‌های حاصل از آن، بتوان آن نکته را بهتر فهمید.

یکی از مهم‌ترین تلاش‌های گره‌گشا در باره این گونه پروژه‌ها، نسخه‌شناسی، بررسی اختلاف نسخه‌ها با یکدیگر، و سایر موارد مهم و مفید مرتبط به این حوزه است که هر یک به نوعی می‌تواند در فهم و درک مفهوم و مقتضای این گونه آثار یاری‌گر باشد.

در ادامه بر اساس تحقیقات مرحوم عبدالرحمن بدوی در باره مؤلفات غزالی، برخی از این گونه مطالب، که به نظر می‌رسد در بازشناسی سرگذشت احیاء علوم الدین مفید باشد، ارائه می‌گردد.

- (۳) پیشاور ۱۸۹۴/۹۰۰
- (۴) موزه بریتانیا ۸/۸۵۴؛ ۱۴۳۲، پیوست ۴/۱۷۳
- (۵) دیوان هندی، ۱۰/۲۰۶
- (۶) بودلی ۱: ۲۸۷، ۲۹۵، ۲۹۷
- (۷) الجزائر ۵۵۴ / ۸
- (۸) بنی جامع ۵/۶۹۳
- (۹) جار الله ۸۱/۱۸۷۷
- (۱۰) پتتا ۱: ۱۲۷ [۲۷۱۷]، ۲: ۵۱۳ [۲۷۶۰]
- (۱۱) لایپیگ ۱۱۶
- (۱۲) برن ZDMG I, 212
- (۱۳) پاریس ۵۱۲۵، ۵۸۱۲، ۶۶۷۰، ۶۷۱۷
- (۱۴) دیوان هندی ۱۲۲۶ / ۳۴
- (۱۵) منچستر ۷۳ (ربع اول)
- (۱۶) مادرید ۱۳۷ (الثالث و الرابع)
- (۱۷) اسکوریال چاپ دوم ۷۱۵
- (۱۸) فاس / قرویین ۴ / ۱۵۴۰
- (۱۹) تونس جامع الزيتونة ۴: ۴۲۰ [۶/۲۸۸۲]
- (۲۰) پترزبورگ A M Buch 68,9
- (۲۱) ایاصوفیه ۳۸/۱۶۲۹
- (۲۲) کوپرلی ۷۰۰/۶۹۷
- (۲۳) الفاتح ۵۲/۲۵۴۳
- (۲۴) دار الکتب المصریه، چاپ دوم ۱: ۲۶۲
- (۲۵) ظاهریه تصوف ۲۶ - ۳۲، عام: ۸۲۹۲، ۷۵۹۴، ۶۵۸۱، ۷۷۵۸، ۷۹۰۸، ۸۰۸۰، ۸۵۲۸
- (۲۶) مشهد ۹: ۲
- (۲۷) موصل ص ۵۲، ص ۹۱، ص ۱۹۱
- (۲۸) علیگره ۱۱۷ [۲۵]
- (۲۹) رامفور ۱: ۶/۳۲۵
- (۳۰) آصفیه ۲: ۳۵۸ [۳/۱]
- (۳۱) بنکیپور ۱۳: ۴۰/۸۳۳
- (۳۲) جمعیت آسیایی بنگالی ۶۱
- (۳۳) بوهار ۱۱۷
- (۳۴) کتابخانه ریاست مطبوعات در کابل با شماره ۲۵۹
- (۳۵) کتابخانه ملی تهران (ربع منجیات تا آخر کتاب بیم و امید) نسخه خطی مربوط به سال ۵۹۷ هـ رجوع کنید به: مجله معهد المخطوطات العربیة - ماه مه سال ۱۹۵۷ ص ۲۴ [با شماره: ۸۴، ۸۵، ۸۶]، و نسخه خطی ۸۰۲ [ربع عبادات] و

شماره ۹۶۸ (ربع اول و دوم).

۳۶) گنجینه سید محمدعلی داعی الاسلام در تهران (رجوع کنید به: همان مجله ص ۷۷ [با شماره: ۸]؛ نسخه خطی سال ۷۱۷ هـ.

۳۷) تصوف خلیل آغا در دار الکتب المصریه با شماره ۳ تصوف، سال ۸۸۸ هـ در ۶۱۵ برگه به خط سلام الله بن فتح الله.

۳۸) دارالکتب المصریه با شماره ۷۶۱ تصوف طلعت: نیمه اول از ربع مهلکات ان موجود است و هنگام بحث از میزان واجب در نفی حسد به پایان می‌رسد. این نسخه ۳۲۶ برگه است.

۳۹) شماره ۸۶۳ تصوف طلعت. مجلدی است که از کتاب عزلت، که ششمین کتاب ربع عبادات است، شروع می‌شود و تا کتاب سماع، که هشتمین کتاب از ربع عبادات است، ادامه دارد. این نسخه ۱۳۸ برگه است.

۴۰) شماره ۱۱۷۶ تصوف طلعت. قطعه‌ای از از ربع اول در عبادات، در ۵۸ برگه از ان موجود است که در سال ۸۵۷ هـ نوشته شده است.

۴۱) شماره ۱۵۳۸ تصوف طلعت. یک نسخه کامل در دو مجلد با ۳۸۳ و ۵۶۸ برگه که در سال ۱۱۴۱ هـ نوشته شده است.

۴۲) شماره ۱۵۷۳ تصوف طلعت. یک نسخه کامل در ۷۷۵ برگه که در سال ۱۰۸۴ هـ نوشته شده است.

۴۳) شماره ۱۵۷۴ تصوف طلعت. در سه مجلد، که از کتاب آداب خوردن از ربع دوم شروع می‌شود و به آخر کتاب منتهی می‌گردد. خطوط آخر آن گوناگون است. به تاریخ سال ۹۷۶ هـ: در ۱۴۲، ۲۱۳، ۲۰۸ برگه متوالی.

۴۴) شماره ۱۵۷۵ تصوف طلعت. یک مجلد که از ربع سوم شروع می‌شود و به اول ربع چهارم ختم می‌گردد، در ۲۴۱ برگه.

۴۵) شماره ۱۵۷۶ تصوف طلعت. یک مجلد که از ربع دوم تا آخر ربع سوم را در بر می‌گیرد. ۳۳۵ برگه هم دارد.

۴۶) پاریس ۱۱۵۴ (برگه ۸۰ تا ۸۴)؛ ۳۲۲۲ (برگه ۱۶۰ تا ۱۰۵)؛ ۳۲۲۵ (برگه ۲۸۳ - ۲۹۳)؛ ۵۲۶۰ (برگه ۱ - ۲۰)؛ ۵۲۹۹ (برگه ۵۰ - ۸۷)؛ ۵۶۹۰ (برگه ۱۳۳ - ۱۳۶)؛ ۶۱۲۷.

۴۷) بخش اول از یک نسخه که زدگی و خوردگی دارد و آخر ان هم ناقص است؛ در ۳۴۲ برگه ۲۳ سطری در الازهر [۳] ۴۴۸.

۴۸) بخش دوم در یک مجلد با قلم عادی که با مداد قرمز جدول بندی شده است. دچار اسیب شده و زمینه ان خوردگی پیدا کرده است. آخر ان هم ناقص است. دارای ۴۰۸ برگه ۳۳ سطری است. در الازهر [۵۲] ۳۵۹۵.

۴۹) بخش پایانی، در ۱۰۲ برگه ۲۱ سطری - در الازهر [۷۳]

۴۴۶۸

۵۰) نسخه‌ای در چهل مجلد با قلم عادی. در ان خط محمد نوفل در سال ۱۱۹۶ هـ وجود دارد. برگه‌های این بخش ۲۷ سطری است. الازهر [۱۴۲] ۷۹۰۰.

۵۱) بخش دوم در ۳۵۹ برگه ۲۳ سطری - الازهر [۲۷۶]

۹۹۲۵

۵۲) بخش اول، جدول بندی شده با مداد قرمز، انتهای ان تا ابتدای کتاب افات زبان است. در ۴۸۶ برگه ۳۱ سطری - در الازهر با شماره [۴۷۵] ۱۷۶۲۶.

۵۳) بخش اول، جدول بندی شده با قرمز، ۳۹۰ برگه، در سال ۱۱۶۵ هـ نوشته شده و ۲۳ سطری است. - الازهر [۱۲۲۲] الجوهری ۴۱۹۷۰.

۵۴) [بخش] پنجم، ششم، و هفتم از ربع منجیات، در ضمن یک مجموعه در یک مجلد (از برگه ۸۷ تا ۲۴۱) ۲۱ سطری - الازهر با شماره [۹۱ مجامیع] ۱۹۵۶.

۵۵) [بخش] هشتم در [باره اداب] تلاوت قران و [بخش] نهم درباره اذکار و دعاها، و [بخش] دهم درباره ترتیب اوراد از ربع عبادات احیاء، در ضمن یک مجموعه به تاریخ سال ۹۸۶ هـ با شماره ۱۴۹ مجامیع طلعت. [ص ۱۰۱]

دوم با شماره ۳۲۵۵. از [بخش] دوم با شماره‌های ۳۷۲۴، ۳۷۲۵، و ۳۷۲۶. از [بخش] اول با شماره ۳۷۲۷. [یک نسخه هم با شماره] ۳۷۲۸.

(۶۳) عاشر افندی در استانبول با شماره ۱۴۷.

(۶۴) عاطف افندی در استانبول با شماره‌های ۱۳۷۹، ۱۳۸۰، ۱۳۸۱.

(۶۵) نوری عثمانیه در استانبول از شماره ۲۲۳۰ تا ۲۲۴۳ (۱۳ نسخه).

(۶۶) ایاصوفیه با شماره‌های ۱۶۲۹، ۱۶۳۰، ۱۶۳۱، ۱۶۳۲، ۱۶۳۳، ۱۶۳۴ (من ابتدا تا کتاب زکات)، ۱۶۳۵ (از کتاب ریاضت نفس)، ۱۶۳۶ (از کتاب مال دوستی تا آخر کتاب غرور)، ۱۶۳۷ (از کتاب فقر و زهد تا آخر کتاب غرور)، ۱۶۳۸ (از کتاب نیت و اخلاص تا آخره).

(۶۷) اسعد افندی در استانبول با شماره‌های ۱۳۰۳ (تا آخر کتاب اوراد)، ۱۳۰۴ (از کتاب خوردن و نوشیدن تا آخر کتاب اخلاق نبوت)، ۱۳۰۵ (از ربع مهلکات)، ۱۳۰۶ (تا کتاب توبه)، ۱۳۰۷ (از کتاب توبه تا آخر ان)، ۱۳۰۸.

(۶۹) الحمديه در استانبول با شماره‌های ۶۲۲، ۶۲۳، ۶۲۴، ۶۲۵.

(۷۰) بشیر آغا در استانبول با شماره ۳۳۶.

(۷۱) قلیچ علی با شماره ۵۷۲.

(۷۲) سلیم آغا در استانبول با شماره ۴۶۳.

(۷۳) چورلیلی علی پاشا در استانبول با شماره ۲۸۱، ۲۸۲.

(۷۴) محمد آغا جامعی در استانبول ۱۲۰، ۱۲۱.

(۷۵) محمود پاشا مدرسه در استانبول ۲۶۶، ۲۶۷.

(۷۶) رستم در استانبول ۱۵۲، ۱۵۳، ۱۵۴.

(۷۷) حکیم اوغلی علی پاشا در استانبول ۴۳۶، ۴۳۷.

(۷۸) کتبخانه سلیمیه در استانبول ۲۲۳، ۲۲۴، ۲۲۵، ۲۲۶.

(۷۹) فیض الله در استانبول ۱۷۲.

(۸۰) سلطان احمد خان سوم (احمد سوم در استانبول) ۶۹۲، ۶۹۴.

۶۹۵

(۸۱) ترخان خدیجه سلطان در استانبول شماره ۱۷۶.

(۸۲) قوله با شماره تصوف و اخلاق دینی، در دو مجلد به تاریخ ۱۲۰۴ هـ.

(۸۳) دارالکتب المصریه با شماره ۳۱۶۱، بخش اول علیه سماع، در ۲۰۰ برگه ۲۷ سطر. تاریخ نسخه سال ۸۲۷ هـ.

(۸۴) دارالکتب المصریه با شماره ۳۶۵۵، بخش سوم از کتاب آداب کسب و کار از ربع عبادات شروع می‌شود و به آخر کتاب سماع

(۵۶) مجلد به قطعه من الاحیاء مشتمل بر قواعد العقائد، اسرار طهارت، اسرار الصیام، اسرار حج، که هر یک از آن‌ها در یک رساله مستقل است. این مجلد در ۱۰۸ برگه با شماره ۳۵۹ مجامیع طلعت.

(۵۷) موصل ص ۲۲۹ [۴۳]، دو مجلد با خط خوب.

(۵۸) «السفر الرابع از کتاب احیاء علوم الدین» که با «آفات خشم و کینه و حسد» شروع می‌شود و با «کتاب صبر و شکر» در ۲۴۷ برگه ۲۹ سطر - نسخه خطی شماره ۷۱۵ از فهرست دارنبور اسکوریال.

(۵۹) امبروزیانا شماره ۴۴۳ (در برگه ۱۴۱ - ۲۴۰) فهرست گریفینی ص ۳۵۵، مشتمل بر ابواب ۱ تا ۶ از کتاب علم.

(۶۰) رباط، فهرست پروونسال ص ۴۰ با شماره: ۱۱۲. ربع اول احیاء علوم الدین، تاریخ نسخه سال ۱۱۴۹ هـ / ۱۷۳۶ با ۲۴۳ برگه ۳۷ سطر.

(۶۱) لاله لی در استانبول با شماره ۱۳۳۰، ۱۳۳۱، ۱۳۳۲، ۱۳۳۳.

(۶۲) عمومیه در استانبول (کتبخانه عمومی دفتری) با شماره‌های ۳۲۴۷، ۳۲۴۸، ۳۲۴۹، ۳۲۵۰ که به ترتیب شامل بخش‌های یکم، دوم، سوم، و چهارم است. یک نسخه دیگر با شماره ۳۲۵۱. یک نسخه دیگر با شماره ۳۲۵۲. یک نسخه دیگر با شماره ۳۲۵۳. یک نسخه از [بخش] دوم با شماره ۳۲۵۴، یک نسخه دیگر از [بخش]

و وجد پایان می‌یابد. در ۱۸۰ برگه ۲۳ سطری.
 (۸۵) دارالکتب المصریه با شماره ۴۲۱۰ (ربع اول، در ۲۶۴ برگه ۲۷ سطری).
 (۸۶) دارالکتب المصریه با شماره ۴۲۱۱ (کتاب توبه، صبر، و شکر، در ۱۵۹ برگه ۱۹ سطری).
 (۸۷) قره مصطفی پاشا در استانبول با شماره ۳۴۱، مصلی مدرسسه سی کتبخانه‌سی در استانبول با شماره ۱۰۹.
 (۸۸) دارالکتب المصریه چاپ ۱ ج ۲ صص ۶۲ - ص ۶۴ که متضمن موارد ذیل است:
 (ا) نسخه‌ای در دو بخش با شماره نسخه ۱، مجلد ۲، شماره ویژه: ۱، نمره عمومی: ۲۴۶۹.
 (ب) نسخه‌ای در دو مجلد با شماره نسخه ۱، مجلد ۲، شماره ویژه: ۳، شماره عمومی: ۲۴۷۱.
 (ج) دو بخش اول و دوم که به ابتدای کتاب شرح شگفتی‌های قلب از ربع مهلکات خاتمه می‌یابد. با قلم احمدین محمدین علی البوتیجی سال ۸۲۷ هـ روی این دو بخش خط بعضی از علماء مثل سید مرتضی الحسینی و حافظ الزینی با شماره نس ۱۰، ج ۲، ن خ ۲: ۶ ن ۳ ع ۲۴۷۴.
 (د) بخش دوم از یک نسخه دیگر که با کتاب ذکر شگفتی‌های قلب شروع می‌شود و به آخر کتاب نکوهش غرور، که آخر ربع مهلکات است، پایان می‌یابد. با قلم محمدبن مصطفی بن عمر بن محمد الاسکداری با شماره نسخه ۰، مجلد ۱، شماره ویژه: ۷، شماره عمومی: ۲۴۷۵.
 (ه) بخش سوم، ابتدای آن کتاب توبه است و به آخر کتاب خاتمه می‌یابد. با قلم خلیل بن مصطفی بن احمد که در ۱۵ شعبان سال ۸۰۴ هـ آن را به پایان برده است. در حاشیه آن هم تقييداتی وجود دارد. با شماره نسخه ۰، مجلد ۱، شماره ویژه: ۸، شماره عمومی: ۲۴۷۶.
 (و) بخشی از نسخه‌های دیگر: ابتدای آن، کتاب ذکر شگفتی‌های قلب است و به آخر کتاب غرور پایان می‌یابد. با شماره نسخه ۰، مجلد ۱، شماره ویژه: ۹، شماره عمومی: ۲۴۷۷.
 (ز) بخش اول از یک نسخه دیگر. به آخر کتاب اسرار روزه پایان می‌یابد. در هامش آن تقييداتی وجود دارد. با شماره نسخه ۰، مجلد ۱، شماره ویژه: ۳۱۷، شماره عمومی: ۱۰۷۷.
 (ح) بخش اول از یک نسخه دیگر که به آخر کتاب اوراد خاتمه می‌یابد. خط الیاسبن محمدبن ابراهیم الحنفی، که در ۱۱ رجب سال ۸۲۲ هـ آن را به پایان برده است. با شماره نسخه ۰، مجلد ۱، شماره ویژه: ۳۲۰، شماره عمومی: ۱۷۱۹۶.
 (ط) بخش پایانی آن. ابتدای آن کتاب بیم و امید است. دچار

خوردگی است. به خط عبدالرحمن بن احمد الدماصی با شماره نسخه ۰، مجلد ۱، شماره ویژه: ۳۲۱، شماره عمومی: ۱۷۱۹۷.
 (ی) یک نسخه دیگر در یک مجلد، دچار خوردگی است. با شماره نسخه ۱، مجلد ۱، شماره ویژه: ۳۲۳، شماره عمومی: ۱۷۳۱۷.
 (یا) یک بخش که دچار خوردگی است. با شماره نسخه ۰، مجلد ۱، شماره ویژه: ۳۳۹، شماره عمومی: ۱۷۷۳۷.
 (یب) یک بخش که از وسط دچار خوردگی است. اول مطلب آن کتاب آداب خوردن و امور مهم مربوط به آن است. به آخر کتاب هم‌نشینی هم خاتمه می‌یابد. به خط احمدبن محمدبن علی بن عبدالمحسن الغزّی، که در ۲۸ جمادی الآخر سال ۷۹۵ هـ از آن فارغ شده است. با شماره نسخه ۰، مجلد ۲، شماره ویژه: ۳۴۰، شماره عمومی: ۱۷۷۳۸.
 (یج) سه بخش از یک نسخه دیگر، با قلم زرین، که شامل دوم، سوم، و چهارم می‌شود. بخش دوم از آن ابتدا دچار خوردگی است. محمدبن ابی‌بکر المالکی هم آن را نوشته است. با شماره نسخه ۰، مجلد ۳، شماره ویژه: ۳۴۲، شماره عمومی: ۱۷۹۳۸.
 (ید) بخش چهارم از یک نسخه دیگر، کتابت آن در روز دوشنبه در دهه وسط محرم سال ۸۶۵ با شماره نسخه ۰، مجلد ۱، شماره ویژه: ۳۴۳، شماره عمومی: ۱۷۹۳۹.
 (یه) بخش اول از یک نسخه دیگر، که به آخر کتاب اوراد خاتمه می‌یابد، به خط علی بن ابی‌بکر بن احمد بن الرضی، کتابت آن در ۲۵ جمادی الاول سال ۸۵۶ صورت گرفته است. با شماره نسخه ۰، مجلد ۱، شماره ویژه: ۳۴۴، شماره عمومی: ۱۷۹۴۰.
 (یو) یک مجلد دارای دو بخش اول و دوم. زرین به خط احمدبن محمد ابراهیم الشافعی، کتابت آن‌ها هم در دهه دوم محرم سال ۸۴۶ صورت گرفته است. در هامش آن‌ها برخی از تخریج‌های حافظ عراقی، متولد جمادی الاول سال ۷۲۵ و متوفی در شعبان سال ۸۰۶ هـ و به روایتی سال ۸۰۵ هـ در باره احادیث احیاء آمده است. با شماره نسخه ۰، مجلد ۱، شماره ویژه: ۳۴۵، شماره عمومی: ۱۷۹۴۱.
 (یز) بخش سوم از یک نسخه دیگر. دچار خوردگی است. کتابت آن نیز در سپیده‌دم روز جمعه ۲۱ جمادی الاولى سال ۸۶۴ هـ پایان یافته است. با شماره نسخه ۰، مجلد ۱، شماره ویژه: ۳۴۶، شماره عمومی: ۱۷۹۴۲.
 (یح) بخش اول از یک نسخه دیگر. از آغاز آن دچار خوردگی است. با شماره نسخه ۰، مجلد ۱، شماره ویژه: ۳۷۹، شماره عمومی: ۱۹۳۰۴.
 (یط) یک بخش، اول آن کتاب توبه است. با شماره نسخه ۰، مجلد ۱، شماره ویژه: ۲، شماره عمومی: ۶۷۲۰.*

۹۴) مدرسه کلکته، فهرست دنیسون رُص، ص ۲۶، و شامل ربع مهلکات و ربع منجیات می‌شود، دارای ۵۰۲ برگه ۳۰ - ۳۲ سطری است. مقیاس $9\frac{1}{4} \times 4\frac{3}{4}$ اینچ. تاریخ نسخه هم دوم صفر سال ۹۲۵ هـ به خط نسخ زیبا است.

۹۵) مشهد، فهرست کتابخانه آستان قدس رضوی ۴، فصل اخلاق و مواعظ، با شماره ۳، ربع اول، در ۲۲۲ برگه ۲۹ سطری؛ با شماره ۴، ربع مهلکات، در ۱۴۵ برگه ۲۴ - ۲۵ سطری، و تاریخ نسخه سال ۷۹۵ هـ به خط نسخ.

۹۶) بوهار با شماره ۱۱۷ در ۹۴۷ برگه ۲۵ سطری، از نسخه‌های خطی قرن یازدهم هجری.

۹۷) موزه هنرهای بتافیا در لاهه (فهرست van Ronkel سال ۱۹۱۳) یا شماره‌های ۱۲۵ (شامل ربع عبادات در ۳۱۱ برگه ۲۵ سطری)، ۱۲۶ (شامل ربع عبادات در ۲۳۹ برگه ۲۳ سطری).

۹۸) ادنبیره (فهرست محمد اشرف الحق و ایثیه هرمن و ادورد روبرتسون سال ۱۹۲۵) با شماره ۷۹۴ در ۵۰۵ برگه ۳۷ سطری به تاریخ ۵ ربیع الثانی سال ۷۸۱ هـ با قلم محمد بن الحسن بن محمد الشهرستانی، که شامل همه کتاب است.

۹۹) لایپزیگ، فهرست کتابخانه دانشگاه لایپزیگ، به کوشش فولرز Vollers با شماره: ۱۱۶ که متضمن پنج کتاب از ربع منجیات می‌شود: از [کتاب] توبه تا [کتاب] توحید و توکل، در ۲۶۷ برگه ۲۱ سطری.

۱۰۰) مکتبه الجزائر، فهرس فانین Fagnan با شماره‌های: ۵۵۴ (از کتاب نیت تا کتاب تفکر. آخر آن ناقص است) در ۱۴۶ برگه ۱۶ سطری؛ ۵۵۵ (از [کتاب] نکوهش دنیا تا [کتاب] بیم) در ۱۹۵ برگه ۳۲ سطری؛ با شماره ۵۵۶ (قطعه‌هایی از ربع سوم و چهارم، در ۳۵ برگه ۲۳ سطری).

۱۰۱) پتنا: مفتاح الکنوز الخفیه، ص ۵۱۳: با شماره ۲۷۶۰، در ۱۶ برگه (متضمن اسرار زکات) = بنکیبور ۱۳: ۸۴۰.

۱۰۲) پتنا: مفتاح الکنوز الخفیه، ص ۱۲۷ با شماره‌های ۱۲۷۱ - ۱۲۷۳ (تعداد برگه‌های آن به ترتیب: ۱۳۳ و شامل بخش اول، ۲۰۸، بخش دوم، ۱۴۶ جلد سوم، ۳۷۶ جلد چهارم، ۳۰۴ جلد اول و دوم، ۳۵۴ جلد سوم و چهارم، ۳۷۶ جلد سوم و چهارم) = فهرست بنکیبور ج ۱۳ با شماره‌های ۸۳۳ - ۸۳۹ و نصفها فیما یلی:

(۱) شماره ۸۳۳ در ۱۳۳ برگه ۱۳ سطری، مقیاس 12×7 اینچ

(ک) بخش کالسابق - با شماره نسخه ۰، مجلد ۱، شماره ویژه:

۳، شماره عمومی: ۶۷۲۱*.

همه این‌ها تحت عنوان: «علم التصوف» است.

۸۹) تهران، کتابخانه مجلس، قسمت منجیات از احیاء در ۲۵۸ برگه به خط نسخ، ۲۹ سطری.

۹۰) تهران، مجلس شورای ملی؛ قسمت منجیات از احیاء، با شماره ۲۶۰۳ در ۲۵۸ برگه.

۹۱) کمبریج، کتاب شرح شگفتی‌های قلبه با شماره King's

n. 23

۹۲) لیدن، با شماره ۲۱۴۶ که شامل دو نسخه خطی است: ۴۰۸

أ که مشتمل بر ربع عبادات: علم، قواعد العقائد، اسرار طهارت، اسرار نماز، اسرار زکات است و ۴۰۸ ب که مشتمل بر ربع عبادات است: آداب عزلت، آداب سفر، آداب سماع و وجد، امر به معروف و نهی از منکر. اولی دارای ۲۵۸، و دومی دارای ۱۴۷ برگه است. تاریخ نسخه هم در هیچ یک از آنها ذکر نشده است.

۹۳) پرنتون، مجموعه چارت فهرست حتی و نبیه فارس و عید الملک، با شماره ۱۴۷۷ (قطعه‌ای از آن ج ۳ از ص ۱۶ تا آخر مجلد سوم را در بر می‌گیرد. دارای ۱۸۸ برگه ۳۴ سطری است) با شماره ۱۴۷۸ (که کتاب‌های ۴ تا ۱۱ از ربع مهلکات را در بر می‌گیرد، ۲۰۴ برگه است. ج ۳، همان مطالب صص ۹۲ - ۳۲۵ چاپ قاهره سال ۱۳۳۴ است). با شماره ۱۴۷۹ (که بخش چهارم چاپ مذکور قاهره است، در ۲۷۳ برگه ۳۳ سطری است). با شماره ۱۴۸۰ که قسمتی از کتاب اول تا کتاب سوم از ربع مهلکات را در بر می‌گیرد (و معادل ج ۳ از ص ۲۰ تا ص ۹۲ از چاپ مذکور قاهره است). با شماره ۱۴۸۱ که شامل همه احیاء در چهار بخش است، دارای ۵۲۵ برگه ۳۱ سطری است.

شامل ربع عبادات.

(ب) شماره ۸۳۴ در ۲۰۸ برگه ۳۱ سطری، مقیاس $۱۲ \times ۷ \frac{1}{2}$ اینچ، شامل ربع عبادات.

(ج) شماره ۸۵۳ در ۱۶۴ برگه ۳۱ سطری، مقیاس ۱۲×۷ اینچ، شامل ربع مهلکات.

(د) شماره ۸۳۶ در ۳۷۶ برگه ۱۳ سطری، مقیاس $۱۲ \times ۷ \frac{1}{2}$ اینچ، شامل ربع منجیات.

هر چهار جلد به خط نسخ زیبا، در کادری تذهیب شده، و اوایل فصول هم با رنگ‌های متعدد تزئین شده است. به خط درویش محمدبن باقی محمد.

(ه) با شماره ۸۳۷ در دو مجلد: اولی شامل ربع اول و دوم، در ۳۰۴ برگه ۳۱، با مقیاس $۱۲ \times ۷ \frac{1}{2}$ اینچ.

(و) با شماره ۸۳۸، که مجلد دوم است، شامل ربع سوم و چهارم است. در ۳۵۴ برگه ۳۱ سطری، مقیاس $۱۲ \times ۷ \frac{1}{2}$ اینچ. هر دو مجلد هم به خط نسخ خوب نوشته شده‌اند. به نظر می‌رسد در قرن سیزدهم هجری نوشته شده‌اند.

(ز) با شماره ۸۳۹ مجلد دوم، شامل ربع سوم و چهارم، با قلم محمدشاکرین محمدشریف. تاریخ نسخ آن هم سال ۱۱۰۰ ه است. دارای ۴۷۹ برگه ۲۵ سطری، مقیاس ۱۲×۷ اینچ.

(۱۰۳) دیوان هندی فهرست آربری با شماره‌های ذیل:
(ا) با شماره ۱۲۲۶ در ۳۱۳ برگه مقیاس $۹ \times ۴ \frac{3}{4}$ اینچ به خط نستعلیق شامل ربع عبادات.

(ب) با شماره ۱۲۲۷ در ۲۷۱ برگه مقیاس $۸ \frac{3}{4} \times ۵ \frac{1}{4}$ اینچ به خط نسخ زیبا شامل چهار کتاب اول ربع عبادات.

(ج) با شماره ۱۲۲۸ در ۲۸ برگه مقیاس $۸ \frac{1}{7} \times ۵ \frac{1}{۱۱}$ اینچ ۱۹ سطری که کاملاً اعراب‌گذاری شده است و کتاب آداب کسب و کار و معیشت از ربع عبادات را دربرمی‌گیرد.

(د) با شماره ۱۲۲۹ فس ۶۲ برگه مقیاس $۸ \frac{۱}{۷} \times ۵ \frac{۱}{۱۱}$ اینچ ۱۹ سطری، شامل کتاب امر به معروف و نهی از منکر از ربع عبادات.

(ه) با شماره ۱۲۳۰ در ۹۹ برگه مقیاس ۱۱×۷ اینچ ۲۵ سطری، شامل کتاب‌های ۳ تا ۶ ربع عبادات می‌شود (و در برگه ۸۱ ب به پایان می‌رسد) و به دنبال آن کتاب‌های ۳ تا ۴ از ربع عبادات قرار می‌گیرد.

(و) با شماره ۱۲۳۱ در ۱۲۵ برگه مقیاس $۷ \frac{1}{4} \times ۴ \frac{3}{4}$ اینچ ۱۲ سطری با خط نسخ، شامل ربع مهلکات.

(ز) با شماره ۱۲۳۲ در ۲۷۹ برگه مقیاس ۸×۵ اینچ ۱۴ سطری، شامل کتاب‌های ۸ تا ۱۰ از ربع مهلکات.

(ح) با شماره ۱۲۳۳ در ۲۷۹ برگه مقیاس $۸ \times ۴ \frac{۱}{۵}$ اینچ ۱۵

سطری به خط نسخ که شامل کتاب‌های ۳ تا ۵ از ربع منجیات.
 (ط) با شماره ۱۲۳۴ در ۸۹ برگه مقیاس $8 \frac{1}{4} \times 5 \frac{1}{4}$ اینچ ۱۵
 سطری، شامل کتاب سوم از ربع منجیات.
 (۱۰۴) موزه بریتانیا، پیوست نسخه‌های خطی عربی، به کوشش
 ریو:

(ا) با شماره ۱۷۳ (= ۴۲۶۸ شرقی) مقیاس $9 \frac{3}{4} \times 7 \frac{1}{4}$ اینچ، در
 ۲۱۵ برگه ۲۵ سطری، به خط نسخ شامل ربع مهلكات.
 (ب) با شماره ۱۷۴ (= ۴۳۷۴ شرقی)، در ۱۳۷ برگه مقیاس $8 \frac{1}{4} \times 5 \frac{1}{4}$
 اینچ ۲۴ سطری، به خط دقیق، که چنان که در برگه ۷۷ ب
 آمده است، شامل «گزیده‌ای از احیاء علوم الدین با افزوده‌هایی در برخی
 موارد» ۵ می‌شود.

(۱۰۵) پاشا آغا در جلفه (فهرس رنه باسیه ص ۹) با شماره ۷.
 (۱۰۶) فاس (قرویین) فهرس رنه باسیه با شماره ۷۷.
 (۱۰۷) ادنبره، فهرس محمد اشرف الحق و آتیه و روبرتسون به
 سال ۱۹۲۵) با شماره ۳۹۴ در ۵۰۵ برگه ۳۷ سطری، مقیاس $11 \frac{1}{7} \times 7 \frac{1}{4}$
 اینچ، شامل کل کتاب.
 (۱۰۹) تاشکند (فهرست سمنو) با شماره‌های ذیل:
 (ا) ۳۲۵۶ در ۴۰۱ برگه.
 (ب) ۳۲۵۷ در ۲۴۴ برگه مقیاس 20×31 سانتی‌متر، شامل
 ربع عبادات.

(ج) ۳۲۵۸ در ۳۷۳ برگه مقیاس 24×31 سانتی‌متر، شامل ربع
 مهلكات و ربع منجیات.
 (د) ۳۲۵۹ در ۸۵۳ + ۳۷ برگه مقیاس $18 \times 27,5$ سانتی‌متر. |

- عبدالحمید، القاهرة سنة ۱۹۴۸.
 ۳. طبقات الشافعية الكبرى، لتاج‌الدین ابی‌نصر عبدالوهاب بن تقی‌الدین
 السبکی، طبعه القاهرة، المطبعة الحسينية المصرية، سنة ۱۹۰۶ م.
 ۴. شذرات الذهب فی أخبار من ذهب، لابن‌عماد الحنبلی، القاهرة ۱۳۵۰.
 ۵. اتحاف السادة المتقين بشرح اسرار احیاء علوم الدین، للسید محمد بن محمد
 الحسینی الزبیدی الشهیر بمرتضی، طبع القاهرة، ۱۸۹۳ م.
 ۶. نکته قابل ملاحظه این است که برخی از این نسخه‌های خطی فقط
 متضمن بخش‌هایی از احیاء العلوم هستند. برخی هم متضمن کل کتاب.
 ۷. یعنی نسخه
 ۸. یعنی نمره خصوصیه: شماره ویژه
 ۹. یعنی نمره عمومی: شماره عمومی
 ۱۰. در اصل الرجاء والخوف بود که با توجه به اصل کتاب احیاء درست شد.
 ۱۱. در اصل به این صورت آمده است: کتابخانه مبارکه آستانة مقدسة
 رضویة
 ۱۲. منتخب من احیاء علوم الدین مع زیادات در بعض المواضع

پی‌نوشت‌ها:

1. C. Brockelman, *Geschichte der arabischen*

Litteratur

این کتاب در دو مجلد و سه مجلد به عنوان پیوست در لیدن منتشر شده است.
 چاپ دوم دو جلد اصلی به ترتیب در سال‌های ۱۹۴۳ و ۱۹۴۷ منتشر شده‌اند.
 پیوست‌های سه‌گانه هم از سال ۱۹۳۷ به بعد منتشر شدند این کتاب مهم‌ترین
 کتاب مربوط به کتاب‌شناسی است. با این حال بسیاری از اعداد و ارقام موجود
 در آن خطا است.

۲. ابن‌خلکان: وفيات الاعیان و انباء ابناء الزمان، طبعه محیی‌الدین